

Οι παρακάτω εργασίες εκπονήθηκαν στα πλαίσια των σπουδών μου στο τμήμα Ψυχολογίας.

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΤΟΥ ΦΘΟΝΟΥ ΚΑΙ Η «ΛΥΣΗ» ΤΟΥ

Μάθημα: Ψυχολογία Συναισθημάτων. Εποπτεύων καθηγητής: Π. ΕΚΚΕΚΑΚΗΣ,
Ιούνιος 2009.

Στο λεξικό των Τεγόπουλου – Φυτράκη (1999) ο φθόνος ορίζεται ως κακεντρέχεια και ως λύπη για την ευτυχία των άλλων ή τα αγαθά τους. Από αυτό συμπεραίνεται ότι πρόκειται για ένα δυσάρεστο συναίσθημα, μια καταστροφική εξέλιξη της ζήλιας που γίνεται έκφραση θλίψης.

Είναι ένα από τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα. Πολλοί έχουν ασχοληθεί με το θέμα και έχει μελετηθεί από διάφορες οπτικές και επιστήμες (φιλοσοφία, κοινωνιολογία, ψυχολογία, πολιτική, θεολογία, λογοτεχνία). Συχνά, ειδικά στη λαϊκή παράδοση, συνδέεται με δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις. Ο Main (στον Kreeger, 1992) αναφέρει ότι σε επίπεδο μεγάλων ομάδων οι άνθρωποι τείνουν να κρύβουν επιτυχίες, προτερήματα και πραγματικές σκέψεις προκειμένου να αποφύγουν το φθόνο. Η ανωνυμία εξασφαλίζει προστασία από το φθόνο.

Διάφοροι φιλόσοφοι ενδιαφέρθηκαν για το φθόνο. Ο Αριστοτέλης στην Ρητορική αναφέρει ότι η άμιλλα είναι μια μορφή καλού φθόνου που μπορεί να καταλήξει και στο θαυμασμό και στη μίμηση πραγμάτων που αρχικά φθονούσαμε. Ο Αριστοτέλης ίσως είναι ο μόνος που εντόπισε θετικά στοιχεία στο φθόνο, καθώς η μετατροπή σε μίμηση είναι σπάνια. Όλοι στέκονται στην καταστροφική διάσταση του φθόνου.

Σύμφωνα με την άποψη του Καντ είναι ένα συναίσθημα εγγενές στη φύση του ανθρώπου. Όταν εκδηλώνεται γίνεται απεχθές ελάττωμα που βασανίζει το υποκείμενο και επιδιώκει την καταστροφή της ευτυχίας των άλλων ανθρώπων. Ο φθόνος σύμφωνα με τον Καντ αντιμάχεται τον εαυτό του επειδή αποτρέπει να δούμε το δικό μας αγαθό να επισκιάζεται από το αγαθό των άλλων (Epstein, 2005).

.....

Συνεχίζοντας την εξέταση των συναισθημάτων από την άποψη της ηθικής είναι ενδιαφέρον ο μηχανισμός που δημιουργεί μνησικακία και φθόνο. Με αφορμή την άποψη του Elster περί ηθικής αγανάκτησης ο Δεμερτζής (2006) φθάνει στο συμπέρασμα ότι αν λείπει η πεποίθηση της αλλαγής, η πίστη ότι η κατάσταση είναι δυνατόν να διαφοροποιηθεί, τότε βιώνεται το συναίσθημα του φθόνου. Από την άλλη, η μνησικακία βιώνεται όταν λείπει η απόδοση υπαιτιότητας για την άδικη κατάσταση ταυτόχρονα με την πεποίθηση της αλλαγής. Το υποκείμενο που φθονεί χαρακτηρίζεται από βαθιά αλαζονεία και ανασφάλεια. Φθονεί την επιτυχία και την ευτυχία του άλλου, δεν την επιθυμεί για τον εαυτό του. Δεν θέλει να την έχει ο άλλος, ή δυνατόν να καταστραφεί. Όταν υπάρχει φθόνος δεν ισχύει το 'θέλω ό,τι έχει' που ανάγεται στη ζήλια, αλλά το 'θέλω να μην έχει, ό,τι έχει' (Δεμερτζής & Λίποβατς, 2006).

Ο Λίποβατς (2006) επιχειρεί μια πολιτισμική προσέγγιση του φθόνου. Ξεκινά από τη διαπίστωση ότι είναι ένα καθολικό συναίσθημα. Σε όλους τους πολιτισμούς ο άνθρωπος καλείται να δείξει ντροπή και να αποφύγει να εκδηλώσει φθόνο (κοινωνικό άγχος). Ο φθονών είναι πάντα μόνος. Φθονεί τον άλλον χωρίς να έχει πραγματική σχέση μαζί του. Ο Schoeck, (στο Δεμερτζής & Λίποβατς, 2006) αναφέρει ότι ο φθόνος παρουσιάζεται ως ψυχαναγκαστική σύγκριση του φθονούντος με τον άλλον. Ο φθονών δεν έχει πραγματικό όφελος παρά φανταστικό: θεωρεί τη φανταστική εικόνα του εαυτού του εξυψωμένη και την εικόνα του άλλου ένα τιποτένιο αντικείμενο που αξίζει να ταπεινωθεί. Η αφορμή δεν εξαρτάται από το μέγεθος της διαφοράς από τον άλλον, αλλά από την κοινωνική και φαντασική απόσταση από αυτόν. Πρόκειται για μια πραγματική σχέση εντός μιας κοινής ομάδας. Εξαιρείται η περίπτωση κατά την οποία μεσολαβεί μια ιδεολογία, παραδείγματος χάρη, μια κοινωνική τάξη μπορεί να φθονήσει μια άλλη. Γενικά, χρειάζεται πάντα να υπάρχει το στοιχείο της σύγκρισης στο οικείο συναισθηματικό περιβάλλον του φθονούντος (Δεμερτζής & Λίποβατς, 2006).

Η ψυχανάλυση έδωσε μεγάλη έμφαση στο φθόνο. Ο Λίποβατς (2006) αναφέρει σχόλια του Freud για το θέμα. Ο ναρκισσισμός δημιουργεί φθόνο. Τα υποκείμενα επιθυμούν να διατηρήσουν τις διαφορές από τους άλλους, ώστε έτσι να βρίσκουν τη φαντασική τους ταυτότητα. Τις έχουν ανάγκη και όταν τείνουν να εξαλειφθούν δημιουργείται δυσφορία και επιθετικότητα.

.....

Ο φθόνος κατέχει κεντρική θέση στη θεωρία της M. Klein. Η θεώρησή της είναι πιο σφαιρική από τον Freud, ο οποίος εστίασε στον φθόνο του πέους. Τον διαφοροποίησε από τη ζήλια και την απληστία. Ο φθόνος σύμφωνα με τη θεωρία της Klein βιώνεται σε μια δυαδική σχέση όπου το υποκείμενο φθονεί το αντικείμενο για κάτι που κατέχει ή για μια ιδιότητά του και συνήθως με όρους μερικών - αντικειμένων. Ένα υποκείμενο που φθονεί επιθυμεί την καλοσύνη του αντικειμένου (π.χ. το βρέφος επιθυμεί την κατοχή του μαστού που το τρέφει). Επειδή δεν μπορεί να γίνει αυτό στρέφεται εναντίον της καλοσύνης του αντικειμένου για να εξαλείψει την πηγή των φθονερών συναισθημάτων. Αυτή η καταστροφική πλευρά γίνεται επικίνδυνη για την εξέλιξη του ατόμου αφού η πηγή καλοσύνης μετατρέπεται σε κακό αντικείμενο με συνέπεια να μην μπορούν να επιτευχθούν θετικές ενδοβολές. Ο φθόνος δηλαδή, αν και προκαλείται από την πρωτογενή αγάπη και το θαυμασμό φτάνει να διακατέχεται από το ένστικτο του θανάτου. Αποτελεί την πιο πρώιμη άμεση εξωτερίκευση του. Έντονα συναισθήματα φθόνου οδηγούν στην απελπισία. Το ιδεώδες αντικείμενο έχει ανατραπεί. Δεν υπάρχει ελπίδα αγάπης ή βοήθειας από πουθενά. Το υποκείμενο με το φθόνο του έχει καταστρέψει τα καλά αντικείμενα με συνέπεια να νιώθει ενοχή και ότι καταδιώκεται από αυτά. Ένας φαύλος κύκλος αναπτύσσεται όπου ο φθόνος εμποδίζει την θετική ενδοβολή και άρα την ανακούφιση και την ωρίμανση, πράγμα που με τη σειρά του αυξάνει το φθόνο (Σήγκαλ, 2001).

Ο Bion, μαθητής της Klein, θεώρησε τον φθόνο με παρόμοιο τρόπο. Η βίαιη αγάπη σε συνδυασμό με την αβάσταχτη ματαιώση έχουν απεχθή αποτελέσματα. Την συνδέει με την σκληρότητα, η οποία απευθύνεται τόσο στον εαυτό όσο και σε άλλα πρόσωπα. Το 'αντικείμενο' συμβολικά έχει εξοντωθεί από τον φθονερό άνθρωπο (Sandler, 2005). Θεωρούσε ότι μια μορφή πρώιμου και εμφανή φθόνου είναι ικανή να εξηγήσει

την ανικανότητα ψυχωτικών ασθενών να βρουν ικανοποίηση ακόμα και με την χρήση παραισθήσεων, ενός παντοδύναμου ψυχωτικού μηχανισμού (Lopez – Corvo, 2003).

Η ψυχολογία του Εγώ δίνει μια εναλλακτική ερμηνεία για την προέλευση του φθόνου. Σε αντίθεση με την εξήγηση της ενστικτικής βάσης, το συνδέει με το ναρκισσιστικό τραύμα. Η ματαίωση των αναγκών του, υποστηρίζει η ψυχολογία του Εγώ, οδηγεί σε οργή, κατατεμαχισμό και εξάντληση. Ο φθόνος αντιπροσωπεύει μια παραλλαγή της ναρκισσιστικής οργής (Stone, 1992).

Συνεχίζοντας σε ψυχαναλυτικές απόψεις, παρουσιάζει ενδιαφέρον η ένταξη του φθόνου σε ένα βιοψυχοκοινωνιολογικό μοντέλο από τον R.Whitman (στον Stone, 1992). Σε βιολογικό επίπεδο ο φθόνος περιλαμβάνει φυσικές συνιστώσες όπως ο φθόνος του αρσενικού προς το γυναικείο στήθος ή την ικανότητα να βλάψει τα παιδιά του. Σε ψυχολογικό επίπεδο ο φθόνος αγγίζει τις γνωστικές διαδικασίες και τη συναισθηματική ευαισθητοποίηση του ατόμου. Σε κοινωνικό επίπεδο ο φθόνος εντοπίζεται στην απόκτηση και επίδειξη υλικών αγαθών και πλούτου. Η εμμονή σε οποιαδήποτε από αυτές τις συνιστώσες διαταράσσει την αυτο-εκτίμηση και την εσωτερική ισορροπία του ατόμου (Stone, 1992).

Ο Hopper (2000), μέσα από κλινικές παρατηρήσεις σε θεραπευτικές ομάδες έγραψε για το συναίσθημα του φθόνου, όπως αναδύεται σε αυτές. Παρατήρησε ότι είναι πάντα επώδυνο, συμβαδίζει με μια αίσθηση κενού και απαξίωσης των πάντων.

Εκμηδενίζει μάλιστα την ικανότητα των ανθρώπων να αισθάνονται ελπίδα και αισιοδοξία.

Στη θεωρία του για το Anti – Group ο Nitsun (1996) προχώρησε πέρα από την εμφάνιση του φθόνου σε μια δυαδική σχέση. Τονίζει τις αντιθεραπευτικές δυνάμεις που μπορεί να αναπτυχθούν σε μια θεραπευτική ομάδα. Η ανάδυση του φθόνου και του ανταγωνισμού κατέχουν βασική θέση στη θεωρία του. Το Anti – Group περιγράφεται σαν μια σειρά συνειδητών και ασυνείδητων στάσεων ή παρορμήσεων που εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους και απειλούν την ενότητα, την καλή λειτουργία και τη θεραπευτική αποτελεσματικότητα της ομάδας. Ο Nitsun παρατήρησε ότι ο φθόνος σε μια θεραπευτική ομάδα εμφανίζεται τόσο προς το θεραπευτή, όσο μεταξύ των μελών, αλλά και προς την ομάδα ως όλον. Συσχετίζει τη δυσκολία επεξεργασίας του φθόνου με τα συναισθήματα ντροπής και ταπείνωσης που συνοδεύουν το φθόνο. Η επιμονή μιας θεραπευτικής ομάδας να ασχοληθεί με αυτές τις συναισθηματικές δυσκολίες όχι μόνο δεν επαυξάνει τις καταστροφικές τάσεις αλλά προσδίδει δύναμη στα μέλη και οδηγεί σε ωφέλιμα θεραπευτικά αποτελέσματα.

(αποσπάσματα από το δεύτερο μέρος περί της Λύσης του Φθόνου).

Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία αναφέρονται οι εννιά μηχανισμοί άμυνας που επιστρατεύει το Εγώ εναντίον του φθόνου όπως αναφέρθηκαν από την M.Klein.

- Εξιδανίκευση.
- Σύγχυση.
- Απομάκρυνση από τη μητέρα προς άλλους ανθρώπους.
- Απαξίωση του αντικειμένου.
- Απαξίωση του εαυτού.

- Η άπληστη εσωτερίκευση του μαστού.
- Κατεύθυνση του φθόνου σε άλλους.
- Κατευνασμός συναισθημάτων αγάπης και εντατικοποίηση του μίσους.
- Εκδραμάτιση σε ψυχαναλυτικό πλαίσιο (Kreeger, 1992).

Ο Wooster (1998) προτείνει τη λύση του φθόνου μέσω της ζήλιας. Τονίζει τη σημασία της λύσης του φθόνου για έναν άνθρωπο μέσω εσωτερικής διεργασίας, μέσω της επιδίωξης επικοινωνίας με τους δικούς του ανθρώπους αλλά και τους ανθρώπους του ευρύτερου περιγύρου. Το κέρδος είναι μεγάλο από μια τέτοια προσπάθεια όσο δύσκολη κι αν είναι, όσο κι αν ανακαλύπτει κανείς την καταστροφική πλευρά του εαυτού του.

.....

Μέσα από τους τρεις παράγοντες που τοποθετούν σε δυο κατηγορίες τους φθονούντες, η Berman (2007) αφήνει να φανεί μια έννοια ελπίδας που εμπεριέχεται στο φθόνο: την ελπίδα της ισοτιμίας και της επίτευξης. Ο φθόνος μπορεί να γίνει ένα σημείο εκκίνησης για δράση. Η μια κατηγορία φθονούντων είναι αυτή που λειτουργεί διαβρωτικά και καταστροφικά. Η άλλη είναι αυτοί που έχουν την τάση για αυτενέργεια και ισοτιμία. Οι τρεις παράγοντες που τους διαφοροποιούν έχουν να κάνουν με:

1. Ευαισθητοποίηση, συνειδητότητα και κατοχή του συναισθήματος.
2. Αυτο-εκτίμηση και ικανότητα κριτική του εαυτού σαν μέρος της αυτο - εικόνας.
3. Αίσθημα δικαιοδοσίας ή αξίας εαυτού.

Οι φθονούντες λοιπόν που μοχθούν και κάνουν την αυτοκριτική τους είναι αυτοί που επιτυγχάνουν τη συνειδητοποίηση του φθόνου τους, έχουν πίστη στις ικανότητες τους και θετική εκτίμηση της αξίας τους ως άνθρωποι. Αντίθετα, οι φθονούντες που έχουν την τάση να γίνονται καταστροφικοί δεν αναγνωρίζουν αυτή τους την τάση και δεν την ελέγχουν. Έχουν την τάση να βλάπτουν τους άλλους αντί να προάγουν τους εαυτούς τους. Η αποφυγή πηγάζει από το φθόνο. Άνθρωποι που αναγνωρίζουν τον φθόνο τους αλλά δεν έχουν υψηλές προσδοκίες για τον εαυτό τους προτιμούν να αποφεύγουν την πρόκληση και να παίρνουν αποστάσεις σε πιο ήρεμες και αδιάφορες κοινωνικές καταστάσεις. Πολλές φορές ο φθόνος σε αυτήν την περίπτωση αντικαθιστά την θλίψη. (Berman 2007).

.....

Μια διαπίστωση για την αντιμετώπιση του φθόνου που κουβαλά κάθε άνθρωπος και παρατηρείται σε μια κοινωνική πραγματικότητα είναι η εξής: η περίπτωση της καθαρής μετουσίωσης σε πράξη είναι σπάνια και η καθημερινότητα αποκαλύπτει και ενισχύει σύνθετες, διαφορούμενες καταστάσεις όπου συνυπάρχουν μετουσιωτικά ηθικά στοιχεία με ιδιοτελή, νευρωτικά συμπτώματα. Το 'καλό' σύμπτωμα αντιτίθεται στο 'κακό' σύμπτωμα. Οι άνθρωποι αντί να φθονούν ο ένας τον άλλον, επιδίδονται σε δημιουργικές πράξεις, απόκτηση κριτικής, ορθολογικής γνώσης και επιδεικνύουν θεμιτό ανταγωνισμό σε υγιή κοινωνικά πλαίσια (Δεμερτζής & Λίποβατς 2006).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αριστοτέλης, Ρητορική [μτφρ. Ηλίας Φ. Ηλιού, (2002). Αθήνα: Κέδρος].

Berman, A. (2007). Envy at the cross – road between destruction, self- actualization and avoidance. Στο: Navaro and Schwartzberg (eds), *Envy, Competition and Gender* (17-33). London: Routledge.

Berman, A. (2007). Envy and Generativity. Στο: Navaro and Schwartzberg (eds), *Envy, Competition and Gender* (99-119). London: Routledge.

Δεμερτζής, Ν. & Λίποβατς Θ. (2006). *Φθόνος και Μνησικακία*. Αθήνα: Πόλις.

Erstein, J. (2005). *Φθόνος: Τα Επτά Θανάσιμα Αμαρτήματα*. [μτφρ: Πανάγου, Ε.] Αθήνα: Νεφέλη.

Hopper, E. (2000). The problems of context in group-analytic psychotherapy: a clinical illustration and a brief theoretical discussion. Στο: Pines, M. (ed), *Bion and Group Psychotherapy* (330 - 353). London: Jessica Kingsley.

Κακαβούλης, Α. (1998). *Η Συγγνώμη στις Διαπροσωπικές Σχέσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kreeger, L. (1992). Envy Preemption in Small and Large Groups. *Group Analysis*, 25, 391- 408.

Lopez – Corvo, R. E. (2003). *The Dictionary of the Work of W.R.Bion*. London: Karnac.

Nitsun, M. (1996). *The Anti-Group, Destructive forces in the group and their creative potential*. London: Routledge.

Sandler, P.C. (2005). *The Language of Bion*. London: Karnac.

Σήγκαλ, Χ. (2001). *Εισαγωγή στο έργο της Μέλανι Κλάιν*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Stone, W. (1992). A Self Psychology Perspective of Envy in Group Psychotherapy. *Group Analysis*, 25, 413 - 431.

Τεγόπουλος – Φυτράκη (1999). *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Αρμονία.

Turner, J. & Stets, J. (2005). *The Sociology of Emotions*. New York: Cambridge University Press.

Wooster, G. (1998). The Resolution of Envy through Jealousy. *Group Analysis*, 31, 327- 340.

Συναισθήματα και ψυχική ανάπτυξη στην Πολιτισμική Ψυχολογία. Εαυτός και διαλογικότητα στην Ψυχολογία. Vygotsky και άλλες προσεγγίσεις

Σεμινάριο: Πολιτισμική και Ιστορική Ψυχολογία. Εποπτεύων καθηγητής: Μανώλης Δαφέρμος. Ιούνιος 2010.

Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Οι σχέσεις και δομές μεταξύ των διαφόρων ψυχικών λειτουργιών ονομάστηκαν από τον Vygotsky ψυχολογικά συστήματα. Κατά την ιστορική ανάπτυξη της ανθρώπινης συμπεριφοράς αυτές μεταβάλλονται, τροποποιούνται και εμφανίζονται καινούριες ομαδοποιήσεις, οι οποίες είναι άγνωστες στις προηγούμενες βαθμίδες. Τα ψυχικά συστήματα οφείλουν να εξετάζονται στη βάση των διαλειτουργικών αλλαγών και όχι απλά στις ενδολειτουργικές αλλαγές.

Η θεωρία των ψυχολογικών συστημάτων επέτρεψε την εξήγηση τόσο της αναπτυξιακής διαδικασίας των ψυχικών λειτουργιών όσο και της αποσύνθεσής τους. Αυτή γίνεται έκδηλη σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, όπως στη σχιζοφρένεια.

Τέσσερις βασικές θέσεις συνοψίζουν τη νέα διάσταση στη εξέταση των ψυχικών λειτουργιών που προσέφερε η πολιτισμική ψυχολογία του Vygotsky. Παρουσιάζονται παρακάτω:

1. Η διάρθρωση των ψυχικών λειτουργιών μετασχηματίζεται σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης του παιδιού.
2. Η νόηση είναι η σημαντικότερη ψυχική λειτουργία και επηρεάζει το χαρακτήρα και την εκτέλεση των άλλων ψυχικών λειτουργιών.

3. Η νόηση εξετάζεται από την σκοπιά της σημασίας των λέξεων. Αυτό σημαίνει ότι η σημασία είναι καθοριστική για την κατανόηση όχι μόνο της νόησης αλλά και της συνείδησης.
4. Η σημασία των παιδικών λέξεων μεταβάλλονται σε διαφορετικά στάδια της ανάπτυξης του παιδιού. Άρα, η πρωταρχική αφομοίωση της σημασίας των λέξεων δεν είναι το τέλος αλλά η αρχή μιας πολύπλοκης νοητικής επεξεργασίας.

Η συστηματική έρευνα της αμοιβαίας σχέσης ανάμεσα στις ψυχικές λειτουργίες και η μελέτη του μετασχηματισμού της δομής τους στη διαδικασία ανάπτυξης του παιδιού άνοιξε νέους δρόμους στην ψυχολογία (Δαφέρμος, 2002).

Οι ψυχικές διαδικασίες σύμφωνα με την Πολιτισμική ψυχολογία μετασχηματίζονται σε διαφορετικές φάσεις της πολιτισμικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Δίνεται έμφαση στην κοινωνική και πολιτιστική διάσταση των διαφορών των ψυχικών λειτουργιών και απορρίπτονται οι απλουστευτικές βιολογικές ερμηνείες. Η αντίληψη εξαρτάται από την κοινωνική πρακτική, στα πλαίσια της οποίας διαμορφώνεται και μετασχηματίζεται το σύστημα κωδίκων εισαγωγής, επεξεργασίας, ταξινόμησης της πληροφορίας από τον εξωτερικό κόσμο. Η νοητική αντανάκλαση της πραγματικότητας μέσα από τις διαδικασίες αφαίρεσης και γενίκευσης μετασχηματίζεται σε διαφορετικές φάσεις της κοινωνικής, πολιτισμικής και οικονομικής ανάπτυξης. Η συμμετοχή σε εκπαιδευτικές διαδικασίες δεν συμβάλλει μόνο στην εκμάθηση δεξιοτήτων αλλά παίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νόησης και της ροής όλων των ψυχικών λειτουργιών.

Άλλο ένα συμπέρασμα στο οποίο έφτασαν οι θεμελιωτές της Πολιτισμικής Ψυχολογίας μέσα από έρευνες αφορά τις ιδιομορφίες στη χρήση λογικών μορφών οι οποίες βρίσκονται σε συνάρτηση με την πολιτισμική εμπειρία των ατόμων. Τα ελλείμματα στη διαφοροποίηση νόησης και πρακτικής δραστηριότητας είναι ο αποσπασματικός χαρακτήρας της ίδιας της νοητικής σύλληψης της πραγματικότητας και η δυσχέρεια στη λογική συγκρότησή της, όταν παρουσιάζονται αντικείμενα που ξεφεύγουν από την προσωπική εμπειρία του ατόμου.

Ένα άλλο βασικό συμπέρασμα που προέκυψε από τις έρευνες είναι ότι η ελλιπής διαφοροποίηση του ατομικού «Εγώ» από το συλλογικό «Εμείς», είναι χαρακτηριστικό ατόμων σε απομακρυσμένες και όχι εύρωστες οικονομικά περιοχές.

Η αυτό-αντίληψη των ατόμων διαμορφώνεται σε συνάρτηση με τις απόψεις των άλλων γύρω τους, οι σημαντικοί «Άλλοι». Η ελλιπής διαφοροποίηση του «Εγώ» από το «Εμείς», η απουσία επαρκούς εξατομίκευσης και η κυριαρχία κοινοτικών δεσμών αποτελούσε, ίσως μια από τις αιτίες ελλιπούς διαφοροποίησης της νόησης σε σχέση με τις υπόλοιπες ψυχικές διαδικασίες (Δαφέρμος, 2002).

.....

ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Η θεωρία των συναισθημάτων και η ανάπτυξή της είναι μοναδικές σε σχέση με τα υπόλοιπα πεδία της ψυχολογίας. Διάφορες προσεγγίσεις έχουν επηρεάσει την έρευνα και τη μελέτη των συναισθημάτων. Συνοπτικά, μπορεί να ειπωθεί ότι η νατουραλιστική προσέγγιση μετακίνησε την σκέψη από την σχολαστική, θεοκρατική σκοπιά που κυριαρχούσε, ενώ ο συμπεριφορισμός ήρθε να προσθέσει νέες διαστάσεις (Vygotsky, 1993).

Η ίδρυση της ψυχολογίας των συναισθημάτων αποδίδεται στον Κάρολο Δαρβίνο. Βασισμένος σε παρατηρήσεις έγραψε το βιβλίο «Η Έκφραση των Συγκινήσεων στον Άνθρωπο και στα Ζώα» (Oatley and Jenkins, 2004). Ανέδειξε τη σύνδεση των ανθρώπινων συναισθημάτων με τις αντίστοιχες συναισθηματικές και ενστικτώδεις αντιδράσεις που παρατηρούνται στα ζώα. Τα συναισθήματα έχουν ζωική καταγωγή και εξηγούνται βιολογικά από την εξέλιξη του ανθρώπου (Vygotsky, 1993). Οι εκφράσεις των συναισθημάτων συμπεράνε, προέρχονται από συνήθειες που στο εξελικτικό παρελθόν του ανθρώπου ήταν κάποτε χρήσιμες. Βασίζονται σε μηχανισμούς τύπου αντανακλαστικών. Οι εκφράσεις που παρατηρούνται σε ενήλικες δείχνουν τη συνέχεια των μηχανισμών συμπεριφοράς των ενηλίκων ανθρώπων σε σχέση με εκείνους των ζώων και των βρεφών. Τα συναισθήματα έχουν πρωτόγονη διάσταση. Συνδέουν τον άνθρωπο με το εξελικτικό του παρελθόν (Oatley and Jenkins, 2004).

Έτσι, θεμελιώθηκε η θεώρηση του υλισμού στη συμπεριφορά. Πρεσβεύει ότι μπορεί να μελετηθεί πλήρως βάσει των λειτουργιών του εγκεφάλου και του υπόλοιπου νευρικού συστήματος, χωρίς να είναι ανάγκη η αναφορά σε αφηρημένες διαδικασίες ενός άυλου νου που ελέγχει τις πράξεις μας.

Η θεωρία του Κ. Δαρβίνου πυροδότησε σημαντικές εξελίξεις. Καταρχήν έδωσαν ώθηση στις θετικιστικές και βιολογικές προσανατολισμένες σχολές που με τη σειρά της οδήγησε στην ρουντιμενταριστική θεωρία εξετάζοντας τα συναισθήματα σε συνάρτηση με το παρελθόν. Ο Ribot, κύριος εκπρόσωπος του ρεύματος υποστήριξε ότι τα συναισθήματα φθίνουν. Είναι οι τσιγγάνοι της ψυχής μας. Εύκολα έτσι, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος του μέλλοντος θα είναι χωρίς συναισθήματα. Ήταν χρήσιμα για λόγους προσαρμογής και επιβίωσης κατά το παρελθόν του είδους. Έτσι όμως οπισθοδρόμησε η μελέτη του πεδίου και ειδικά ό,τι είχε να κάνει με τον εμπλουτισμό των συναισθημάτων κατά την παιδική ηλικία. Κι αυτό επειδή ακολουθήθηκε η υπόθεση ότι η σειρά εξέλιξης των συναισθημάτων χαρακτηριστική της παιδικής ηλικίας έχασε την αξία της ως πεδίο μελέτης αφού πρόκειται να πεθάνουν (Vygotsky, 1993).

.....

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ

Η Ψυχαναλυτική σκέψη έδωσε τη δική της απάντηση στο θέμα των ανθρωπίνων συναισθημάτων. Πρώτος ο Freud με την κλινική του πρακτική απέρριψε την προτεραιότητα της ανάλυσης των οργανικών στοιχείων που συνοδεύουν τις συναισθηματικές εκδηλώσεις. Απέρριψε πριν από τον Cannon το δυισμό του James και άσκησε κριτική συνολικά στη θεωρία του. Μάλιστα μίλησε και σκληρά λέγοντας ότι δεν προσέφερε τίποτα στη μελέτη των συναισθημάτων.

Βασισμένος στη μελέτη ψυχοπαθολογικών καταστάσεων ανέδειξε την έντονη δυναμική της συναισθηματικής ζωής. Μια δυναμική που έχει τις ρίζες της στην παιδική ηλικία και τα πρώτα στάδια της εξέλιξης. Ανεξαρτήτως της λανθασμένης αιτιολόγησης σε σεξουαλικά κίνητρα και επιθυμίες ισχυρίστηκε κάτι σωστό: το συναίσθημα του φόβου δεν εμφανίζεται αυθύπαρκτα, ξαφνικά. Υπάρχει μια διαφοροποίηση ενός πυρήνα που εμπεριέχει αντικρουόμενα συναισθήματα. Είναι η ενδοψυχική σύγκρουση που επιφέρει φόβο.

Η μέγιστη συνεισφορά του Freud έγκειται στο ότι εισήγαγε τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και στα συναισθήματα. Τα συναισθήματα ενός ατόμου όταν ήταν παιδί δεν είναι τα ίδια με την ενήλικη ζωή του. Τα συναισθήματα δεν μπορούν να

γίνουν κατανοητά έξω από τη δυναμική της ανθρώπινης ζωής συνολικά (Vygotsky, 1993).

Ασφαλώς συνεχίζει ο Vygotsky, (1993) ο Freud ήταν τόσο νατουραλιστής όσο και ο James στην προσέγγιση των συναισθημάτων. Ερμήνευσε την ανθρώπινη ψυχή ως μια σαφή φυσική διαδικασία τοποθετώντας τη δυναμική αλλαγών μόνο σε ειδικά φυσικά όρια.

Ο μαθητής του Freud, ο Adler έδωσε μια σημαντική διάσταση στη θεωρία του ζητήματος. Μέσω παρατήρησης ανέδειξε τον κοινωνικό χαρακτήρα των συναισθημάτων. Δεν είναι ενστικτώδης όπως στα ζώα. Τα συναισθήματα είναι ένα από τα πλαίσια που διαμορφώνουν τον χαρακτήρα ενός ατόμου. Ο χαρακτήρας διαμορφώνεται από τις συναισθηματικές εμπειρίες. Η θεώρηση αυτή έδωσε τρομακτικές διαστάσεις στη μελέτη των ανθρώπινων συναισθημάτων. Πρώτη φορά συνδέθηκαν με διαδικασίες διαμόρφωσης της βασικής ψυχολογικής δομής της προσωπικότητας (Vygotsky, 1993).

.....

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Vygotsky επηρεάστηκε από τη φιλοσοφική άποψη του Spinoza για να διαμορφώσει την άποψη για τα συναισθήματα. Το σώμα και το πνεύμα δεν αποτελούν αποκομμένες υποστάσεις, αλλά ένα και το αυτό. Τα συναισθήματα στο σύνολό τους υποτάσσονται στους νόμους της φύσης και δεν είναι αποτέλεσμα της θέλησης, της επιλογής ή της υποκειμενικής αυθαιρεσίας.

Η θεωρία του Spinoza έδωσε τη δυνατότητα υπέρβασης της προδιαλεκτικής μεταφυσικής αντιπαράθεσης όλων των δυϊσμών που είχαν εκφραστεί στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο μελέτης. Η πολιτισμική θεωρία του Vygotsky κατάφερε τελικά να ξεφύγει από το Καρτεσιανό μεθοδολογικό δυϊσμό. Η επεξεργασία της αντίληψης για την ενότητα των νοητικών και συναισθηματικών διαδικασιών κινήθηκε στην κατεύθυνση υπέρβασης της δυϊστικής θεώρησης της συνείδησης και της αντιπαράθεσης νοησιαρχικής και νατουραλιστικής θεώρησης των συναισθημάτων (Δαφέρμος, 2002).

Στα πλαίσια αυτά επιχειρήθηκε σύνδεση των αλλαγών της συναισθηματικής ζωής με ψυχοπαθολογικές καταστάσεις. Έγινε συσχέτιση σκέψης - συνείδησης με συναισθήματα. Π.χ. στον αυτισμό όπου η διαταραχή δεν βρίσκεται στο διανοητικό ή στο συναισθηματικό αλλά στην σχέση μεταξύ τους (Vygotsky, 1993).

Από τις ψυχοφυσιολογικές μελέτες αποδείχτηκε ότι το ανατομικό υπόστρωμα των συναισθημάτων βρίσκεται στον εγκέφαλο και μάλιστα στην υποθαλάμια περιοχή. Έτσι, ενισχύεται η ψυχοσωματική ενότητα. Η εξέταση των συναισθημάτων δεν διαφέρει από τις άλλες γνωστικές λειτουργίες. Αυτή η απόδειξη είναι σημαντική επειδή τοποθετεί τη μελέτη των συναισθημάτων στη βάση εξέτασης με τις ίδιες μεθόδους που χρησιμοποιούνται και στα άλλα γνωστικά πεδία της ψυχολογίας. Μέσα από την πολιτισμική θεωρία ξεκινά πλέον η μελέτη της ανάπτυξης των συναισθημάτων στην παιδική ηλικία σε μια καινούρια βάση. Αντιμετωπίζεται ως ένα στοιχείο διαμόρφωσης της προσωπικότητας και του χαρακτήρα ενός ατόμου. Σε αυτό πρωτοπόρος είναι η ψυχαναλυτική σχολή σκέψης αλλά παρέμενε αποκλειστικά στην κλινική σκοπιά.

Το κοινωνικό στοιχείο προϋποθέτει το πολιτισμικό στοιχείο. Η ανάπτυξη των συναισθημάτων θεωρείται μέσα από τα πολιτισμικά στοιχεία που τη διαμορφώνουν, μέσα από τις προσλαμβάνουσες που έχει ένα αναπτυσσόμενο παιδί. Μελέτες κοινωνικών ανθρωπολόγων ενισχύουν αυτόν τον ισχυρισμό. Η εξέλιξη των συναισθημάτων δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί. Με διαφορετικό τρόπο π.χ. προσλαμβάνουν τα συναισθήματα στην ιαπωνική κουλτούρα και με διαφορετικό τρόπο στη νοτιοαμερικανική.

Εδώ εισάγεται και το στοιχείο του ιστορικού γίνεσθαι στη μελέτη ψυχικών λειτουργιών και κατανόησης συμπεριφορών. Οι πολιτισμοί εξελίσσονται με το πέρασμα των αιώνων. Μοιραία αυτό αντανακλά και στις συναισθηματικές αποκρίσεις και στους επικοινωνιακούς κώδικες. Στον ίδιο τόπο αλλιώς «επιτρεπόταν» η εκδήλωση π.χ. της χαράς ή της συγκίνησης και αλλιώς εκδηλώνονται οι απόγονοί τους 2500 χρόνια μετά. Άραγε οι αρχαίοι Έλληνες βίωναν στρες με την έννοια που το βιώνουμε εμείς οι σύγχρονοι κάτοικοι της Ελλάδας ή μήπως είναι αποκλειστικό προϊόν του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού;

Υπό το πρίσμα της Πολιτισμικής – Ιστορικής Ψυχολογίας τα ατομικά συναισθήματα μετουσιώνονται και καθίστανται κοινωνικά συναισθήματα και αντιστρόφως. Τα

κοινωνικά συναισθήματα δεν θεωρούνται ως ξένα και εξωτερικά προς τα άτομα και μετασχηματίζονται σε προσωπικά συναισθήματα των κοινωνικών υποκειμένων (Δαφέρμος, 2002).

Αναδεικνύεται ο δυναμικός χαρακτήρας της ανάπτυξης των συναισθημάτων. Πρόκειται για αλληλεπίδραση και επικοινωνία. Δεν είναι μια στατική ή γραμμική διαδικασία. Οι σύγχρονες μελέτες με τις νέες νευροαπεικονιστικές μεθόδους του εγκεφάλου ήρθαν να διευρύνουν τα ευρήματα που υποψιάστηκε ο Cannon. Ταυτόχρονα με το θρίαμβο της περιφερικής θεωρίας, επιβεβαιώνονται και οι απόψεις του δυναμικού χαρακτήρα των γνωστικών λειτουργιών και των συναισθημάτων με την πλαστικότητα που αποδείχτηκε ότι έχει ο εγκέφαλος. Πλαστικότητα που έχει να κάνει σαφέστατα με πολιτισμικά στοιχεία που αφομοιώνει και αναπαράγει.

Εδώ υπεισέρχονται οι έννοιες της δράσης και της δημιουργικότητας ως παράγοντες εξέλιξης του ανθρώπινου είδους, έννοιες απόλυτα συνυφασμένες με την υποκειμενική συναισθηματική εμπειρία που δίνει ώθηση. Ο πολιτισμός σύμφωνα με τον Vygotsky, παρέχει το περιεχόμενο της συνείδησης μέσω των κοινωνικών κανόνων, τις δραστηριότητες, τους συγκεκριμένους ρόλους και τις πεποιθήσεις (Cole and Cole, 2001). Μήπως όμως αυτές όλες οι πτυχές της κοινωνικής ζωής δεν διαμορφώνουν και ένα συναισθηματικό κλίμα, μια ατμόσφαιρα που είτε ευνοεί την τάση αυτονόμησης του παιδιού είτε την καταστέλλει; Άλλωστε όπως τόνισε και ο Vygotsky (στο Cole and Cole, 2001), ο πολιτισμός θέτει τους όρους του διαλόγου ανάμεσα στο παιδί και στις δομές εξουσίας. Αυτός ο διάλογος εσωτερικεύεται ως συνείδηση. Μια οικογένεια, μια κοινότητα, μια κοινωνία με τις δομές της λοιπόν, θα διαμορφώσει ένα κλίμα μάθησης για τα νεαρά μέλη της που θα τα ενισχύει με συναισθήματα χαράς και ικανοποίησης μέσα από την εμπειρία της ανακάλυψης του κόσμου, την δράση, την δημιουργικότητα και τελικά την αλλαγή και το προχώρημα. Από την άλλη, μια μορφή εξουσίας που επιθυμεί να διατηρήσει την υπάρχουσα κατάσταση θα διαμορφώσει ένα συναισθηματικό κλίμα όπου θα κυριαρχούν δυσάρεστα συναισθήματα, π.χ. άγχους και φόβου με συνέπεια και την έγερση του θυμού των νέων ανθρώπων από την στιγμή που η αντιμετώπισή τους είναι στείρα και δεν ευνοεί την ετοιμότητά τους για αλλαγή. Η απομόνωση που είναι διάχυτη στη σύγχρονη δυτική κοινωνία πόσο ευνοεί τελικά την ανάπτυξη της ατομικής και της κοινωνικής σκέψης; Το συναισθηματικό κλίμα «απομόνωσης» πόσο διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την ανάπτυξη της αλληλεπίδρασης σκέψης και γλώσσας (επικοινωνίας), σύμφωνα και με το μοντέλο

ανάπτυξης του Vygotsky; Τελικά τι συνείδηση διαμορφώνεται στους νεαρούς μαθητές σήμερα;

Ερωτήματα επίσης εγείρονται και για την εξέταση των συναισθημάτων από την ψυχολογία σήμερα. Επιδιώκεται η προαγωγή της επιστημονικής εγκυρότητας της ψυχολογίας με ποσοτικές μεθόδους έρευνας και την χρήση στατιστικών εργαλείων. Τα πειραματικά υποκείμενα – άνθρωποι κατά τη διάρκεια αυτών των διαδικασιών προσπαθούν να βιώσουν και να αισθανθούν σε τεχνητές συνθήκες ή σύμφωνα με προκαθορισμένα σενάρια. Έπειτα, μετριούνται οι επιδόσεις τους ή οι απαντήσεις που φανερώνουν στάσεις. Μπαίνουν σε νούμερα και στατιστικές και γενικεύονται οι αντιδράσεις εκείνης της στιγμής. Ανταποκρίνονται όμως στην πραγματικότητα αυτές οι μελέτες των συναισθημάτων; Μάλλον όχι. Κατά τη γνώμη του συντάκτη είναι αποσπασματικές και χάνουν το στοιχείο της ολότητας, της ψυχικής πραγματικότητας όπως έχει διαμορφωθεί από τις αλληλεπιδράσεις του υποκειμένου με το κοινωνικό του περίγυρο ο οποίος με τη σειρά του έχει διαμορφωθεί σε ένα πολιτισμικό – ιστορικό περιβάλλον. Αυτό το συναισθηματικό κλίμα δεν αντικατοπτρίζεται σε ποσοτικές μεθόδους. Ίσως μόνο οι έρευνες πεδίου μπορούν να συμπληρώσουν την εικόνα και τότε να μπορεί να γίνει λόγος για πραγματική επιστήμη που να επιδέχεται μεγαλύτερη γενίκευση. Τελικά το σίγουρο είναι ότι αυτό που πεθαίνει είναι ο δυϊσμός του Καρτέσιου και όχι τα συναισθήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cole, M. and Cole, S (2001). *Η Ανάπτυξη των Παιδιών, τόμος Β΄*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η πολιτισμική – ιστορική θεωρία του L. Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- Kolb, B. and Whishaw, I. (2009). *Εγκέφαλος και συμπεριφορά*. Αθήνα: Πασχαλίδης.
- Oatley K. and Jenkins, J. (2004). *Συγκίνηση, Ερμηνείες και Κατανόηση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Pervin, L. and John, O. (2001). *Θεωρίες Προσωπικότητας*. Αθήνα: Δαρδανός.
- Vygotsky, L. (1993). Emotions and their development in childhood, Lecture 4. In *The Collected Works of L.S.Vygotsky. Vol. 3*. London: Springer.
- Vygotsky, L. (1993). The teaching about emotions, historical – psychological studies. In *The Collected Works of L.S.Vygotsky. Vol. 6*. London: Springer.